

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 329.058.2(4):061.1ЄС

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.31.1>

ЕКОНОМІЧНІ, КУЛЬТУРНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ

ECONOMIC, CULTURAL AND POLITICAL FACTORS OF EUROSCEPTICISM

Балінська Я.О.,

*аспірантка кафедри політології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті авторка системно досліджує аспект прикладних витоків євроскептицизму як соціально-політичного феномена. Комплексний підхід дозволяє виділити три ключові групи чинників досліджуваного явища, а саме – економічні, культурні та політичні фактори. Блок економічних чинників пов'язаний, насамперед, із економічним статусом людини, рівнем її соціальної захищеності, фінансовими можливостями та перспективами їх поліпшення/погіршення в результаті євроінтеграції. Аналіз економічних чинників ґрунтується на ревізії ідей представників утилітаризму (егоцентричний та соціотропний підходи). Культурні чинники пов'язані з рівнем залежності самоідентифікації особи від країни (одинична ідентичність), кількох країн (множинна ідентичність) та ЄС загалом. Окрім цього, культурний напрямок активно залучає до аналізу проблеми концепт соціального капіталу, а точніше – стандарти загальної взаємності та соціальної довіри. Представники даного наукового підходу наголошують на важливості аналізу багаторівневої природи довіри в європейському контексті, розрізняючи три її форми (власна національність, громадяни ЄС та люди за межами Європи). Політичні чинники залежать від політичних установок громадян країн-членів ЄС. Насамперед, люди використовують національну політичну ситуацію як орієнтир для оцінки європейської інтеграції, причому підтримка останньої залежить від оцінки національного уряду та функціонування демократії в країні проживання. Індивідуальний політичний досвід взаємодії з державними органами своєї країни екстраполюється на інституції ЄС. Чим нижче рівень сприйняття особою себе як людини політично активної та впливової, тим більш виразна тенденція до євроскептицизму. Невідповідність діяльності представників та установ ЄС очікуванням громадян також має деструктивний вплив на євроінтеграцію.

Ключові слова: євроскептицизм, чинники, економічні інтереси, культурна ідентичність, політична влада.

In the article, the author systematically researches the aspect of the applied origins of Euroscepticism as a socio-political phenomenon. A comprehensive approach allows to identify three key groups of factors of the studied phenomenon, namely economic, cultural and political factors. The block of economic factors is connected, first of all, with the economic status of a person, the level of his social security, financial opportunities and prospects for their improvement/deterioration as a result of European integration. The analysis of economic factors is based on a revision of the ideas of representatives of utilitarianism (egocentric and sociotropic approaches). Cultural factors are related to the level of dependence of a person's self-identification on the country (single identity), several countries (multiple identity) and the EU in general. In addition, the cultural direction actively involves the concept of social capital in the analysis of the problem, or more precisely, the standards of general reciprocity and social trust. Representatives of this scientific approach emphasize the importance of analyzing the multi-level nature of trust in the European context, distinguishing its three forms (own nationality, EU citizens and people outside Europe). Political factors depend on the political attitudes of citizens of EU member states. First of all, people use the national political situation as a guide to evaluate European integration, and support for the latter depends on the evaluation of the national government and the functioning of democracy in the country of residence. Individual political experience of interaction with the public bodies of one's country is extrapolated to EU institutions. The lower the level of a person's perception of himself as a politically active and influential person, the more pronounced the tendency towards Euroscepticism. The inconsistency of the activities of EU representatives and institutions with citizens' expectations also has a destructive effect on European integration.

Key words: Euroscepticism, factors, economic interests, cultural identity, political power.

Постановка проблеми. З початку 1990-х років широкомасштабний оптимізм щодо європейського проекту в Західній Європі поступово почав вщухати, а суспільний оптимізм – дедалі більше віддалятися від ідеї інтеграції. У соціально-політичному вимірі посилюються євроскептичні тенденції, а у науково-дослідному просторі активізувалися наукові розвідки відповідного феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні євроскептицизм як явище та науковий концепт аналізується низкою видатних науковців. Насамперед, доцільно пригадати таких учених, як Г. Вайнштейн, Д. Вальред, Ф. Кемерон, О. Тарнавський, П. Тагард, Л. Хуг, М. Шибкова. Завдяки науковим дослідженням цих пошуковців у нас є системне бачення теоретичних витоків

евроскептицизму, його основних напрямків, генези становлення тощо.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Однак, ґрунтовна ревізія наукових робіт вище згаданих експертів свідчить про те, що аспект практичних чинників формування евоскептицизму досліджений невичерпно.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Саме тому мета даної статті полягає у комплексному дослідженні економічних, культурних та політичних чинників евоскептицизму, що дозволить обґрунтувати варіативність його прикладних детермінант.

Виклад основного матеріалу дослідження. Утилітарний підхід пов'язує громадську підтримку європейської інтеграції з економічними ефектами, інтересами та мотивами. Так, М. Гейбел стверджує, що евоскептицизм найкраще можна пояснити соціально-економічним становищем індивідів і тим, що вони отримують і втрачають від подальшого європейського розширення та інтеграції [1; 2]. С. Гікс стверджує, що процес європейської інтеграції створив «конфлікт центр-периферія між групами, чийм інтересам загрожує економічна та політична інтеграція, і тими, чийм інтересам інтеграція сприяє» [3, с. 151]. Відповідно формується умовивід, що люди з більшим економічним, культурним і соціальним капіталом мають більше можливостей скористатися перевагами вільного ринку праці, послуг і капіталу. Тому вони, ймовірно, швидше оцінять євроінтеграцію як можливість розвитку. І навпаки, малозабезпечені та менш освічені громадяни, некваліфіковані працівники, а також одержувачі соціальної допомоги будуть у більш несприятливому становищі через інтеграцію, оскільки відкриті кордони змушують їх конкурувати з менш захищеними європейськими низькокваліфікованими працівниками, які, як наслідок, розглядаються як загроза робочим місцям, стилю життя та важко завойованим соціальним правам [4].

Отже, гіпотеза суб'єктивних програшів припускає, що суб'єктивні оцінки витрат і вигод від європейської інтеграції та утилітарні інтерпретації соціальних змін, а також відчуття відносної депривації є більш вирішальними для розуміння індивідуального ставлення до європейського проекту, а не їхні соціальні характеристики як такі [5]. Люди, які позитивно оцінюють власну економічну еволюцію, відчувають меншу загрозу соціальних змін і, таким чином, більш схильні підтримувати процес євроінтеграції.

Крім того, утилітарна модель припускає, що підтримка європейської інтеграції ґрунтується на переконанні, що європейські інституції просувають економічні інтереси людини та її країни. Теорія розподілу стверджує, що підтримка європейського проекту, в першу чергу, залежить від

конкретних результатів європейської політики [1]. Іншими словами, підтримка коливатиметься залежно від оцінки витрат і вигод результатів і продуктивності, пов'язаної з подальшою європеїзацією.

Егоцентричний утилітарний підхід припускає, що сприйняття інтеграційного проекту та ЄС залежить від того, що суб'єктивно отримали або втратили особи від проекту, тоді як соціотропний утилітарний підхід передбачає, що підтримка європейської інтеграції залежить від враження про колективні переваги членства в ЄС для кожної окремої держави-члена. Відповідно до цього твердження, ті, хто вважає, що членство в ЄС дає мало переваг для їхньої країни, будуть більш евоскептичними, ніж ті, хто оцінює політику ЄС як корисну для їхньої власної країни [1; 2]. У цьому контексті питання полягає в тому, що найбільше впливає на евоскептицизм: егоцентричні оцінки впливу європейської інтеграції на позицію особистості чи соціотропні оцінки передбачуваних переваг для країни. Л. Макларен вказує, що соціотропні оцінки (національний інтерес) важливіші при оцінці евоскептицизму, ніж егоцентричні уявлення (власний інтерес) [6, с. 4].

Очевидно, що європейська інтеграція не може бути пояснена виключно економічними термінами витрат і вигод. Культурний підхід припускає, що сильна ідентифікація з національною державою та соціальна недовіра до європейських і неєвропейських громадян є важливими детермінантами народного спротиву європейському проекту. Концептуалізуючи евоскептицизм як функцію національної ідентичності, один напрямок теорій ідентичності стверджує, що європейці, які спочатку чітко ідентифікують себе національно, більш вороже ставляться до процесу європейської інтеграції, оскільки вони бачать членство в ЄС як загрозу своїй спільноті та своїй національній ідентичності [7]. Зокрема, Л. Гукс та Дж. Маркс слушно стверджують, що потрібно розрізняти кілька типів національної ідентичності, оцінюючи ступінь, до якого національна ідентичність є ексклюзивною чи інклюзивною. Вони припускають, що особи, які ідентифікують себе виключно зі своєю національною державою, матимуть найбільш негативне ставлення до ЄС, тоді як особи з інклюзивною або множинною ідентичністю будуть більш прихильно налаштовані до управління за межами національної держави, а ті, хто відчуває себе винятково європейцями, почуватимуться найбільш позитивними щодо європейської інтеграції [8].

Інший напрямок культурного підходу стверджує, що політична довіра та підтримка європейського проекту можуть бути функцією соціального капіталу. Р. Патнем визначає соціальний капітал як «характеристики соціального життя – мережі,

норми та довіра – які дозволяють учасникам діяти разом більш ефективно для досягнення спільних цілей» [9, с. 664–665]. Дотримуючись теорії соціального капіталу, асоціативне життя сприяє нормам узагальненої взаємності та заохочує появу соціальної довіри, яка розширює самосвідомість учасників, перетворюючи «Я» на «Ми». Зокрема, стандарти загальної взаємності та соціальної довіри до співгромадян можуть вплинути на підтримку європейського проєкту. Як ставка на чесність і добрі наміри інших, загальна довіра відображає розсіяну готовність довіряти іншим, що виходить за межі власної спільноти, класу чи етнічного походження. Однак, громадяни можуть довіряти деяким людям, а не іншим. Ось чому новітні теорії відрізняють «широкую» довіру від «вузької» довіри, зокрема об'єднуючий соціальний капітал, який зосереджується на власній групі, і з'єднувальний соціальний капітал, який виходить за межі спорідненості та знайомства [10]. Саме тому, що довіра може охоплювати одні й виключати інші групи, важливо аналізувати багаторівневу природу довіри в європейському контексті, розрізняючи три форми довіри: власна національність, громадяни ЄС та люди за межами Європи.

Доцільно припустити, що для безперервного функціонування ЄС важливо, щоб люди не лише довіряли своїм людям, що називається об'єднуючим соціальним капіталом, а й людям, які не належать до національного контексту, так звана мостова довіра між європейцями та/або громадянами неєвропейських країн. Європейський проєкт особливо потребує загальної довіри, яка об'єднує європейських співгромадян і незнайомих у мережу довіри.

Третій підхід пов'язує небажання європейської інтеграції з політичними установками. Перш за все, передбачається, що люди використовують національну політичну ситуацію як орієнтир для оцінки європейської інтеграції, причому підтримка європейської інтеграції залежить від оцінки національного уряду та функціонування демократії в країні проживання [11]. Ця так звана «теза другого порядку» стверджує, що ставлення до ЄС, швидше за все, відобразатиме інші більш міцні та широко розвинені політичні переконання, які є результатом досвіду громадянина у внутрішній політичній реальності. Це пояснюється тим, що широка громадськість здебільшого не поінформована про Європу, і тому громадяни пов'язують свою підтримку Європи зі своїми більш викристалізованими думками щодо діяльності національного уряду та внутрішніх проблем.

Крім того, відмінності в когнітивній мобілізації можуть пояснити відмінності в рівнях підтримки європейської інтеграції [12]. «Ті, хто більш когнітивно мобілізовані, тобто ті, хто здатні сприймати

складні політичні події і хто справді витрачає на це час, швидше за все, будуть менше боятися ЄС просто через те, що вони більше піддаються йому» [13, с. 234]. Емпіричні дослідження показують, що ті, хто має кращу освіту, хто більше цікавиться політикою, хто більш політично поінформований і хто більше обізнаний щодо ЄС, справді більш позитивно ставляться до європейської інтеграції та менш вороже ставляться до європейського проєкту [12; 13].

Інші вчені стверджують, що ідеологічні уподобання лівих і правих можуть впливати на підтримку європейської інтеграції. Деякі дослідники вважають, що виборці лівих партій, як правило, менше її підтримують, ніж виборці правих [1]. Однак, А. Брінегар і С. Джоллі знаходять умовний зв'язок: у той час як правоорієнтовані громадяни в країнах-державих залишкового добробуту, як правило, надають меншу підтримку, навпаки, у соціал-демократичних державах добробуту лівоорієнтовані громадяни схильні вважати ЄС загрозою їх внутрішньому режиму добробуту [14]. Загалом, важко розташувати європейську інтеграцію в континуумі ліві-праві, оскільки їх розкол не можна чітко узагальнити в термінах економічного розподілу чи розмежування культурного способу життя. І ліві, і праві виборці можуть виступати проти європеїзації з різних причин: страх перед демонтажем моделі держави соціального забезпечення та страх перед імміграцією, відповідно [3].

Отже, євроскептицизм можна розуміти як функцію недостатньої політичної ефективності або сприйману нездатність людини впливати на політичний процес на основі власних можливостей. Загалом особи, які вважають, що вони мають незначний вплив або зовсім не впливають на політику, матимуть нижчий рівень довіри до політичних інститутів [15]. Політично безправні громадяни є більш євроскептичними. По-друге, євроскептицизм можна концептуалізувати як результат уявної відповідності між демократичними очікуваннями громадян і функціонуванням самих європейських інституцій [16]. Дефіцит пов'язує євроскептицизм із невдоволенням тим, як працює демократія в ЄС. Якщо критично налаштовані громадяни бачать розбіжність між ідеалом демократичного врядування та практикою європейської політики, вони можуть звинуватити ЄС у відсутності демократичної легітимності. Крім того, інституційна недовіра постулює, що почуття недовіри до політичних інститутів сприяє поясненню євроскептицизму. Чим менше люди довіряють європейським інституціям, тим менше вони підтримують інтеграцію [1]. У той же час, євроскептицизм діє через довіру до внутрішніх інституцій, оскільки національні уряди в кінцевому підсумку приймають рішення щодо всього законодавства ЄС і керують впровадженням усіх

політик. Аргумент полягає в тому, що невдоволення національним урядом буде спроектовано на рівень ЄС. З іншого боку, підтримка європейської інтеграції залежить від рівня довіри як до європейських, так і до національних інституцій. Проте, досі незрозуміло, як пов'язане ставлення до інституцій у багаторівневому контексті.

Нарешті, ідея про недовіру, орієнтовану на актора, припускає, що рівень євроскептицизму буде вищим, якщо люди вірять, що влада та уряд не діють відповідно до їхніх нормативних очікувань щодо того, як мають функціонувати уряди та як політики повинні поводитися в політичному житті. Політична довіра передбачає, що політики та інституції мають необхідні компетенції та мотивовані виконувати свої обов'язки та відповідальність. Довіра громадян до влади залежить від того, наскільки вони вірять у те, що політики та зусилля уряду є чесними та щирими, що процедури справедливі, що уряд чуйний і є компетентним [16]. Таким чином, ця довіра, орієнтована на актора, містить атрибути, що стосуються нормативних та пов'язаних з продуктивністю оцінок політиків ЄС та осіб, які приймають рішення в ЄС. Цілком

логічно, що громадяни, які вважають тих, хто приймає рішення в ЄС, невідповідальними, некомпетентними та несправедливими, з меншою ймовірністю підтримають європейську інтеграцію.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження свідчить про наявність значної кількості науково-дослідних джерел, які ставлять питання, чи євроскептицизм здебільшого залежить від переконань, що національна ідентичність знаходиться під загрозою, чи він базується на оцінці вартості та переваг європейського проєкту, чи він базується на політичній недовірі до національної та європейської політики. Очевидно, що поєднання егоцентричних інтересів, культурної прихильності, національної ідентичності, загальної недовіри, а також різноманітних форм політичної недовіри значною мірою пояснює євроскептицизм. Таким чином, Європа виглядає як екран, на який деякі групи громадян проєктують свої загальні відчуття загрози інтересам, ідентичності та владі. Подальший вектор дослідження у заданому напрямі може бути спрямований на проведення компаративних студій відповідних чинників у різних державах-членах ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Gabel M. Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories. *The Journal of Politics*. 1998. Vol. 60(2). P. 333–354.
2. Gabel M. *Interests and Integration: Market Liberalization, Public Opinion, and European Union*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 1998.
3. Hix S. *The Political System of the European Union*. Basingstoke : Palgrave MacMillan. 2005.
4. Tucker J., Pacek A., Berinsky A. Transitional Winners and Losers: Attitudes Toward EU Membership in Post-Communist Countries. *American Journal of Political Science*. 2002. Vol. 46(3). P. 557–571.
5. Anderson C., Kaltenthaler K. The dynamics of public opinion toward European integration, 1973–1993. *European Journal of International Relations*. 1996. Vol. 2. P. 175–199.
6. McLaren L. Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat? *The Journal of Politics*. 2002. Vol. 64(2). P. 551–566.
7. Carey S. Undivided Loyalties. Is National Identity an Obstacle to European Integration? *European Union Politics*. 2002. Vol. 3(4). P. 387–413.
8. Hooghe L., Marks G. Calculation, Community and Cues. Public Opinion on European Integration. *European Union Politics*. 2005. Vol. 6(4). P. 421–445.
9. Putnam R. Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *PS: Political Science and Politics*. 1995. Vol. 29. P. 664–683.
10. Newton K. Social capital and democracy. *American Behavioral Scientist*. 1997. Vol. 40. P. 575–586.
11. Franklin M., Marsh M., McLaren L. Uncorking the Bottle: Popular Oppositions to European Unification in the Wake of Maastricht. *Journal of Common Market Studies*. 1994. Vol. 32(4). P. 455–472.
12. Inglehart R. Cognitive Mobilization and European Identity. *Comparative Politics*. 1970. Vol. 3. P. 45–70.
13. McLaren L. Explaining Mass-Level Euro-skepticism: Identity, Interests, and Institutional Distrust. *Acta Politica*. 2007. Vol. 42(2-3). P. 233–251.
14. Brinegar A., Jolly S. Location, location, location: national contextual factors and public support for European integration. *European Union Politics*. 2005. Vol. 6(2). P. 63–82.
15. Catterberg G., Moreno A. The individual bases of political trust: trends in new and established democracies. *International Journal of Public Opinion Research*. 2006. Vol. 18(1). P. 31–48.
16. Abts K. Politieke steun/ongenoegen gedeconstrueerd: politieke tevredenheid, vertrouwen en verbondenheid. *Tijdschrift voor Sociologie*. 2006. Vol. 27(1). P. 54–83.